

IVAN BULJEVIĆ

ibuljevic@fhs.unizg.hr

Doktorski studij povijesti, Fakultet hrvatskih studija, Sveučilište u Zagrebu

<https://orcid.org/0009-0008-2327-1491>

UDK: 94(497.5)"09"

DOI: <https://doi.org/10.47960/3029-3103.2026.12.11>

Prethodno priopćenje

Od Hrvatske kneževine do Hrvatskoga Kraljevstva: što podrazumijeva *rex* i *regnum* u Europi 10. stoljeća?

Sažetak

Srednjovjekovna hrvatska država započela je svoj povijesni put u 9. stoljeću pod okriljem tada moćna Karolinškog Carstva. Kako je slabila moć zapadnih careva, rastao je potencijal za neovisno djelovanje hrvatskoga kneza, a vrhunac toga procesa vjerojatno je dosegnuo knez Branimir krajem 9. stoljeća. No, s pojavom Tomislava u izvorima, osobito uz intulaciju kralja (*rex*) i kasnije spominjanje *regnum Croatiae et Dalmatie*, međunarodni ugled mlade hrvatske države dodatno je porastao, zajedno s njezinom neovisnošću i političkom snagom. Ove su činjenice nebrojeno puta potvrđene u hrvatskoj historiografiji, od njezinih začetaka pa sve do danas.

No, ključno je pitanje: što je konkretno značio prijelaz s titule *dux* na titulu *rex*? Ako historiografija već bilježi određeni stupanj neovisnosti u vrijeme Trpimira te još snažniju samostalnost u doba Branimira, što se promijenilo s pojavom Tomislava i drugih hrvatskih kraljeva? U ovome će izlaganju biti prikazane temeljne odrednice značenja kraljevske titule te uloga kralja u kršćanskoj Europi 10. stoljeća – kao i potrebna usporedba s mogućnošću primjene tih podataka na hrvatski slučaj. Budući da nas oskudnost povijesnih vrela hrvatske provenijencije iz toga razdoblja ograničava u preciznijemu sagledavanju domaćega konteksta, nužno je posegnuti za širom europskom usporedbom. Time ćemo jasnije sagledati važnost pojave Hrvatskoga Kraljevstva na međunarodnoj pozornici, gdje srednjovjekovna hrvatska država nije bila samo ravnopravan nego i integralni akter.

Ključne riječi: Hrvatska kneževina; Hrvatsko Kraljevstvo; *rex*; *dux*; 10. stoljeće

From the Croatian Duchy to the Croatian Kingdom: What Did *Rex* and *Regnum* Mean in Tenth-Century Europe?

Abstract

The medieval Croatian state took its first steps in the 9th century under the influence of the powerful Carolingian Empire. As the authority of Western emperors declined, Croatian dukes gained more room for independent action, a process that likely reached its peak under Duke Branimir in the late 9th century. However, with the appearance of Tomislav in historical records – especially with the royal title (*rex*) and later mentions of *regnum Croatiae et Dalmatie* – Croatia's international standing grew, along with its independence and political strength. These points have been reaffirmed in Croatian historiography countless times, from its earliest works to the present day.

But the key question remains: what exactly did the shift from *dux* to *rex* mean? If historiography already recognizes a degree of Croatian autonomy under Trpimir and even greater independence under Branimir, what changed with the rise of Tomislav and the later Croatian kings? We will explore the meaning of the royal title and the role of kings in tenth-century Europe, while also considering how these ideas apply to the specific Croatian case. Since the scarcity of domestic historical sources from this period makes it difficult to fully grasp the local context, a broader European comparison is necessary. This approach will help clarify the significance of the Croatian Kingdom's emergence on the international stage, where the medieval Croatian state was not just an equal player but an integral part of the wider political landscape.

Keywords: Croatian Duchy; Croatian Kingdom; *rex*; *dux*; tenth century.

Uvod

Ulaskom u 2025. godinu započeli smo obilježavanje 1100. obljetnice Hrvatskoga Kraljevstva. Sa sjećanjem na okruglu obljetnicu punu proslava iz 1925. godine ovogodišnje komemoracije manifestiraju se kroz razna događanja – od javnih okupljanja do znanstvenih i popularnih publikacija. U tome duhu često govorimo o kraljevstvu, ali i o hrvatskim kraljevima – a najčešći predmet spomena (ponekad i rasprave) upravo je prvi hrvatski kralj Tomislav. Ipak, u središtu pažnje rijetko se nađe možda i najvažnije pitanje: kako je do Hrvatskoga Kraljevstva došlo? Odnosno, što zapravo znači prijelaz iz kneževine, u kojoj je na čelu bio knez (*dux*), prema kraljevstvu s kraljem kao vladarem? Je li riječ o isključivo simboličkoj promje-

ni naslova ili se radi o kvalitativno novu obliku vladavine? Unatoč snažnoj prisutnosti Tomislava u hrvatskoj povijesnoj svijesti, činjenica je da o njegovoj mogućoj krunidbi (izuzev legendarne priče o krunidbi na Duvanjskome polju) znamo vrlo malo. Ono što nam je sigurno poznato iz sačuvanih izvora jest da je papa Ivan X. u svojim pismima nazivao Tomislava *rex*, potvrđujući time njegov status hrvatskoga kralja.¹ Kontraintuitivno, 10. stoljeće slabije je izvorima nego 9., kako na hrvatskome povijesnom prostoru tako i drugdje – pogotovo početkom stoljeća.²

Pitanje preobrazbe Hrvatske Kneževine u Hrvatsko Kraljevstvo ni danas nije temeljito riješeno, no ono zaokuplja pažnju historiografije još od njezinih začetaka. Franjo Rački, otac moderne hrvatske historiografije, jedan je od prvih koji se pozabavio ovim problemom još 1871. godine u članku *Kada i kako se preobrazi hrvatska kneževina u kraljevinu*.³ No, sam je Rački na kraju (za to doba impresivna) istraživanja ostavio pitanje: „Je li se, i u čemu, promijenila vlast vladalačka u Hrvatskoj preobraženjem kneževske časti u kraljevsku, i

- 1 „Ioannes episcopus, seruus seruorum dei, dilecto filio Tamisclao, regi Crouatorum...” Marko Kostrenčić – Jakov Stipišić – Miljen Šamšalović (ur.), *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije I*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1967., str. 34; Papa Ivan X., uz ostale u pismu spomenute, izravno se obraća Tomislavu, što je od svih izvora najvažniji za potvrdu priznanja njegova kraljevskog statusa. Za pregled ostalih izvora o kralju Tomislavu vidi: Mirjana Matijević Sokol, „Izvori o kralju Tomislavu i njegovu dobu“, *Hrvatska revija*, Matica Hrvatska, 4, 2024., str. 20-24.
- 2 Produkcija knjiga u karolinškome kulturnom miljeu nadmašila je višestruko razdoblje koje joj je prethodilo. Procjene variraju, no pretpostavka je da postoji oko 1800 rukopisa ili njihovih fragmenata očuvanih na „kontinentalnom zapadu“ do 800. godine (od kojih je mnogo iz 8. stoljeća). S druge strane, samo u razdoblju od 800. do 900. godine posjedujemo preko 9000 takvih zapisa. Marios Costambeys – Matthew Innes – Simon MacLean, *The Carolingian World*, Cambridge University Press, 2011, str. 16. Vjerojatno je velika količina izvora iz razdoblja prvih hrvatskih kraljeva nepovratno izgubljena, no ipak je činjenica kako je 9. stoljeće materijalno bogatije pisanom baštinom. Zatim, osvitom 10. stoljeća, ponovo se pojavljuje trend dominacije usmene komunikacije i opadanja pismenosti (koja će se obnoviti tek u 11. stoljeću) kako u Europi tako i u Hrvatskoj. Vidi: Neven Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, Leykam International, 2019., str. 15.
- 3 Franjo Rački, „Kada i kako se preobrazi hrvatska kneževina u kraljevinu“, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 17, 1871., str. 70-89.

je li tim nastala kakova promjena u državnom ustrojstvu?⁴ To pitanje ostalo je neodgovoreno te godine, a upravo se danas, više od 150 godina kasnije, planiramo baviti njime. Cilj je ovoga istraživanja dati naznake razlika između modaliteta kneževske i kraljevske vlasti u Europi kasnoga 9. i početka 10. stoljeća, s primarnim fokusom na hrvatski povijesni prostor i kralja Tomislava kao prvoga poznatog hrvatskog vladara s legitimnom titulom kralja (*rex*). Taj prijelaz nije samo formalna promjena naslova nego i redefinicija odnosa prema papi, caru (ili carevima), kao i nov način reprezentacije vlasti i autoriteta unutar samoga kraljevstva.

1. Prijelaz iz kneževina u kraljevstva – gdje tražiti odgovore?

Kako i zašto se Tomislav pojavljuje kao kralj 925. godine, naspram možda i moćnijih hrvatskih vladara koji su mu prethodili? Kako bi nam hrvatski slučaj bio jasniji, nužno je pogled usmjeriti prema širem europskom kontekstualnom pregledu. Kako navodi češki medievist David Kalhous, četiri važna fenomena zbila su se na području srednjoistočne Europe (u što svrstava i Hrvatsku) između 9. i 11. stoljeća, koja su odgovorna za razvoj država: pojava dinastija, koncentracija resursa, razvoj središnjih mjesta (dvorova) i biskupija te razvoj narativa o dolasku naroda (*origo gentis*).⁵ No, i sam autor navodi kako je hrvatski slučaj poseban iz više razloga,⁶ time zapravo oslabljujući svoju usporedbu u nekim pogledima.

Dubljim pogledom može se ustvrditi da iako iz perspektive razvijenoća i kasnoga srednjeg vijeka (svakako nakon ulaska u personalnu uniju s Ugarskom 1102. godine) svrstavanje hrvatskoga slučaja u širi kontekst „srednjoistočne“ Europe zvuči vrlo razumno, prijelazno razdoblje 9. i 10. stoljeća ishodišno je vrlo različito između hrvatskoga i češkoga povijesnog prostora s jedne strane te poljskoga, ugarskoga i područja Kijevske Rusi s druge strane. Glavna razlika leži u tome što su hrvatski i češko-slovački povijesni prostor bili

4 F. Rački, „Kada i kako se preobrazi hrvatska kneževina u kraljevinu“, str. 89.

5 David Kalhous, „State Formation in the 10th Century“, *The Routledge Handbook of East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 500-1300*, Florin Curta (ur.), Routledge, 2022., str. 124.

6 D. Kalhous, „State Formation in the 10th Century“, str. 125.

dijelom franačke sfere interesa u 9. stoljeću. Time, što pogotovo dobro znamo za hrvatski primjer, određeni razvojni odmak već je postojao posredstvom novih franačkih utjecaja i već postojećih susjednih langobardskih utjecaja.⁷ U određenome smislu postojanje u kontaktu s razrađenim sustavom karolinške administracije i uprave omogućilo je razvijenije iskustvo upravljanja nego političkim tvorinama koje s tim sustavom nisu imale dodira, što nužno znači i sam razvojni put.⁸

U sada već poznatome pasusu saski benediktinac Gottschalk hrvatskoga kneza Trpimira spominje riječima „Cum enim Tripemirus rex Sclauorum”⁹. Zanimljivo je što je to jedini poznati spomen Trpi-

7 Mladen Ančić, „Od karolinškog dužnosnika do hrvatskog vladara“, *Radovi Zavoda za povijesni znanosti HAZU u Zadru*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 40, 1998., str. 40.

8 U svojoj usporedbi „politogeneze“ (izgradnje političke cjeline) devetostoljetne Hrvatske i Bretanje Denis Alimov sugerirao je mogućnost izgradnje hrvatskih administrativnih jedinica (županija) prema modelima vlasti franačke raspodjele prostora. Još važnije, iznio je argument kako je pozicija franačke periferije kroz suprotstavljene procese integracije te otpora integraciji zapravo doprinijela izgradnji političkih struktura i u Hrvatskoj i u Bretanji. Vidi: Denis Alimov, „Лояльность Каролингам как фактор политогенеза: случаи Бретани и Хорватии“, *Электронный научно-образовательный журнал «История»*, Государственный академический университет гуманитарных наук, 15(5), 2024, str. 20, 36-38.

Proces *aemulatio imperii*, kojega se Alimov samo kratko dotiče, a bio je jedan od ključnih za izgradnju političkih struktura na periferiji carstva emulirajući carsku središnjicu, prikazao je Ivan Majnarić. Vidi: Ivan Majnarić, „Aemulatio imperii and the South-Eastern Frontier of the Carolingian World“, Mladen Ančić – Jonathan Shepard – Trpimir Vedriš (ur.), *Imperial spheres and the Adriatic: Byzantium, the Carolingians and the Treaty of Aachen (812)*, Routledge, 2018., str. 43-56.

Uz to, važno bi bilo razmotriti komparativne primjere titulacije vladara ostalih europskih država u prvoj polovici 10. stoljeća. U Češkoj i Moravskoj članovi dinastije Premyslid nose titulu *dux*, naslov *rex* vladara poljske Mješka I. smatra se historiografski prijepornim, te je naslov *rex* Haralda Ljepokosoga u Norveškoj konstrukcija kasnijih autora – čineći time Tomislava vrlo iznimnim primjerom u Europi 9. stoljeća. Usp. Ivan Majnarić, „Papa i svjetovni vladar na izmaku karolinškog doba. Primjer splitskih sinoda dvadesetih godina 10. stoljeća“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 28, 2010., str. 10-11.

9 Cyrille Lambot, *Oeuvres théologiques et grammaticales de Godescalc d'Orbais / textes en majeure partie inédits*, Louvain: Spicilegium Sacrum Lovaniense, 1945., str. 169.

mira kao kralja, ali zapravo i jedini spomen nekoga Gottschalkovog svjetovnog suvremenika nazivom *rex* u svim njegovim djelima.¹⁰ No, tu vjerojatno nije riječ o doslovnu korištenju kraljevske titule, nego o počasnoj gesti kojom je gost na dvoru iskazao priznanje knezu na temelju njegove političke snage i utjecaja.¹¹ Ipak, premda ne možemo govoriti o „kralju Trpimiru“, spoj ove činjenice s našim spoznajama o unutarnjemu ustroju kneževine u doba Trpimira i Branimira, kao i s prethodno navedenim okolnostima, upućuje na potrebu redefiniranja analitičkih okvira kojima pristupamo prijelazu iz kneževine u kraljevstvo – drukčije od onih koje predlaže Kalhous u kontekstu razvoja političkih tvorevina.

Dakle, ne treba tražiti kategorije koje prikazuju pojavu i razvoj „političke tvorevine“, jer ona je već postojala – nego tražiti koja je točno razlika, i politička i simbolička, između kneževske i kraljevske vlasti. Slično tomu, s obzirom na to da Hrvatska (što je slično slučaju Moravske i Bretanje) nije bila izravno u sustavu administracije

10 U njegovim djelima pronalazimo uporabu riječi *rex* kada govori o pojedinim biblijskim kraljevima, o Isusu Kristu ili čak u gramatičkim raspravama – no Trpimir je jedini suvremenik uz čije je ime titula *rex* postavljena unutar Gottschalkovih radova.

11 Ivo Goldstein, „O latinskim i hrvatskim naslovima hrvatskih vladara do početka 12. stoljeća“, *Historijski zbornik*, 1, Savez povijesnih društava Hrvatske, 1983., str. 158.

Pojmom *rex*, koji je Gottschalk upotrijebio oslovljavajući Trpimira, također su se pozabavili Željko Rapanić i Mladen Ančić. Prema tumačenju Željka Rapanića Gottschalk titulu *rex* prvenstveno koristi za vladara „barbarskih“ regna, slično praksi karolinških autora 9. i 10. stoljeća. Rapanić ističe da Gottschalk, kao teolog a ne kroničar, ovom titulom ne potvrđuje formalno kraljevsko dostojanstvo u modernome smislu, nego označava vojni i upravni autoritet prvaka zajednice. Primjeri poput Trpimira (*Tripemirus rex Sclavorum*) ili Vitzina, kralja Obodrita, pokazuju kako Gottschalkovo označavanje *rex* prati karolinšku terminološku tradiciju u opisivanju vođa i *regna* na granicama Carstva.

Ančić također ističe kako Gottschalkov tekst, prvenstveno teološkoga karaktera, nije tražio istančanu terminološku preciznost. Samim time ističe kako je Gottschalkova „formalna greška“ prilikom uporabe neodgovarajućega pojma *rex* za Trpimira rezultat njegova nastojanja da lokalni tradicijski leksik koji se primjenjivao za vladara na hrvatskome povijesnom prostoru prevede na njemu poznat latinski pojam. Usp. Željko Rapanić, „Kralj Tripimir, Venecijanci i Dalmatinci u traktatu teologa Gottschalka iz Orbaisa“, *Povijesni prilozi*, Hrvatski institut za povijest 44, 2013., str. 50-52; M. Ančić, „Od karolinškog dužnosnika do hrvatskog vladara“, str. 230-231.

Karolinškoga Carstva,¹² nego je bila dio onoga što se naziva karolinškom periferijom¹³, ne možemo kao kategoriju analize odmaka od kneževske do kraljevske vlasti uzeti uobičajene kategorije koje se u historiografiji za takve slučajeve navode, kao što su povećana teritorijalna kontrola, sloboda kreiranja institucija i slično, upravo zbog toga što su periferna područja to već posjedovala.

Fokus na ovdje obrađene dimenzije – legitimaciju vlasti, odnos prema višim političkim strukturama i simbolički aparat kraljevstva – proizlazi iz njihove temeljne uloge u definiranju srednjovjekovne političke stvarnosti. U vremenu u kojemu ne postoji jasna institucionalna razlika između „kneževine“ i „kraljevstva“ u današnjemu smislu upravo su priznavanje naslova, simboli suverenosti i stupanj neovisnosti prema višim autoritetima ključni pokazatelji stvarne promjene statusa. Ovi aspekti omogućuju da se prijelaz sagleda ne samo kao formalna promjena nego i kao stvarna preobrazba političkoga poretka, koja se u hrvatskome slučaju zbiva unutar vrlo konkretnih europskih i regionalnih okvira moći.

2. Nadvlast i politička hijerarhija: od kneževske podložnosti do kraljevske „samostalnosti“

Unutar područja koja su se nalazila unutar karolinškoga sustava uprave, ili na karolinškoj periferiji, uzdizanje na kraljevski status bilo je praktički nemoguće: kraljevska titula bila je rezervirana isključivo za članove karolinške dinastije.¹⁴ Primjer toga možemo vidjeti i u prethodno spomenutom primjeru odnosa Karla Debeloga prema vladarima u Bretanji. Činjenica je da koliko su god hrvatski vladari u doba kneževine bili snažni vlastodršci i mogli djelovati autonomno, neupitno je da je u toj epohi Hrvatska bila dio karolinške sfere interesa, a samim time i dio karolinškoga političkog miljea.¹⁵ Unutar takva sustava nadvlast cara (ili vladara slična ranga) bila je neizbježna, koliko god ona bila ili realna ili samo nominalna. Jedan

12 Neven Budak, „The Carolingian south-eastern frontier“, *Carolingian Frontiers: Italy and Beyond*, Maddalena Betti – Francesco Borri – Stefano Gasparri (ur.), Firenze University Press, 2024., str. 281.

13 Karl Ferdinand Werner, *Les principautés périphériques dans le monde franc du VIIIe siècle - Structures politiques du monde franc (VIe - XIIIe siècles)*, Variorum Reprints, 1979., str. 483-514.

14 N. Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, str. 172.

15 M. Ančić, „Od karolinškog dužnosnika do hrvatskog vladara“, str. 40.

od najboljih primjera, ali i jedna od najvažnijih stavka iskazivanja vjernosti Karolinzima očituje se u obvezi pohoda vladara.¹⁶ Još i prve spomenute kneževke hrvatskoga povijesnog prostora, Bornu i Ljudevita, pronalazimo upravo unutar konteksta posjete vladarskomu dvoru – jednoga kao vjernoga saveznika, a drugoga kako se žali na postupke nadređena mu markgrofa.¹⁷ Mogućnost opstojanja takva odnosa i za vrijeme moćnijih knezova, poput Trpimira, pokazala su i novija istraživanja.¹⁸

S druge strane, kraljevska pozicija takve iskaze vjernosti jednostavno ne poznaje. Iako je *officium* kralja postojao i unutar Karolinškoga Carstva (te su ti kraljevi na sličan način iskazivali vjernost caru), to se odnosi na specifičan model administracije u historiografiji nazvan „sub-kingship“ (hrv. „udjelno kraljevstvo“).¹⁹ Za razliku od kneževske ili druge niže titulare, koja se u srednjovjekovnoj političkoj kulturi često shvaćala kao dio širega hijerarhijskog sustava i kojoj je svojstveno izražavanje odanosti višemu autoritetu, kraljevska titula načelno isključuje takve geste podložnosti. Time se i svi simbolički izrazi kraljevske vlasti kasnije (krunidba, titulatura, dvorski ceremonijal) oblikuju tako da potvrđuju njegov status kao primarnoga vladara unutar vlastite političke zajednice. Podložnost, kao simbolička i politička gesta, u svojoj je biti nespojiva s kraljevskom funkcijom (koja se temelji na božanskome legitimitetu) jer bi implicirala postojanje više instance vlasti – što kraljevsku titulu dovodi u pitanje.

16 Peter Štih, „Integration on the Fringes of the Frankish Empire: The Case of the Carantanians and their Neighbours“, Danijel Džino – Ante Milošević – Trpimir Vedriš (ur.), *Migration, Integration and Connectivity on the Southeastern Frontier of the Carolingian Empire*, Brill, 2018., str. 106.

17 „Erant ibi et aliarum nationum legati, Abodritorum videlicet ac Bornae, ducis Guduscanorum, et Timocianorum, qui nuper a Bulgarorum societate desciverant et ad nostros fines se contulerant, simul et Liudewiti, ducis Pannoniae inferioris, qui res novas moliens Cadolaum comitem et marcae Foroiuliensis praefectum crudelitatis atque insolentiae accusare conabatur.“ U: *Annales regni Francorum*, 818.

18 Trpimir Vedriš, „Novi pogled na Čedadski evangelijar kao izvor za hrvatsku povijest devetog stoljeća“, Ivan Botica i dr. (ur.), *Magistra famosa. Zbornik u čast Mirjani Matijević Sokol*, Književni krug Split, 2023., str. 192.

19 Fraser McNair, „Sub-kingdoms and the Spectrum of Kingship on the Western Border of Charles the Bald’s Kingdom“, *The Heroic Age: Journal of Early Medieval Northwestern Europe*, Memorial University of Newfoundland, 17, 2017., str. 1.

Isto tako, u kontekstu kraljevstva često se u historiografiji spominjala neka vrsta nadvlasti Bizanta – uglavnom se temeljeći na izvorima *De Administrando Imperio* i vijesti o Stjepanu Držislavu, koju donosi Toma Arhiđakon u *Historia Salonitana Maior*. Stvarna bizantska vlast na području Hrvatskoga Kraljevstva očitovala se zapravo ponajviše u obalnim gradovima Bizantske Dalmacije. Čak i na tome području poznate su uredbe da dalmatinski gradovi danak isplaćuju „slavenskomu knezu“, umjesto strategu, kako bi se barem donekle očuvao bizantski utjecaj u Dalmaciji u trenutku kada nemaju stvarnu moć intervencije.²⁰ U doba začetka Kraljevstva Tomislav je mogao posredovati u crkvenim pitanjima (splitski sabori) u biskupijama koje su nominalno bile dijelom bizantske Dalmacije,²¹ time dokazujući moć djelovanja unutar bizantske sfere interesa. Samo dijeljenje naslova i časti bila je uobičajena strategija vješte bizantske diplomacije, te su ti naslovi bili uglavnom počasne prirode, kako Carstvo nije uobičavalo ustupati vlast u svojim udaljenim pokrajinama.²² Često je bivao citiran tekst Tome Arhiđakona koji spominje „oznake kraljevskog dostojanstva od careva carigradskih“²³, no treba uzeti u obzir i činjenicu da je Carigrad krune često slao kao diplomatske poklone napravljene od drugorazrednih materijala, pa iako su one mogle služiti za iskazivanje moći Carigrada, to se često i nije ostvarivalo.²⁴ To je možda mogao biti slučaj i kod Stjepana Držislava – ali to se ne može potvrditi sa sigurnošću. U svakome slučaju, s tim kontekstom na umu, ovu vijest Tome Arhiđakona

20 Konstantin Porfirogenet, *O upravljanju carstvom*, prev. Nikola pl. Tomašić, Dom i svijet, 2003., gl. XXX, str. 80.

21 Hrvoje Gračanin, „Bizant na hrvatskom prostoru u ranome srednjem vijeku“, Zrinka Nikolić Jakus (ur.), *Nova zraka u europskom svijetlu. Hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku (oko 550 – oko 1150)*, Matica hrvatska, 2015., str. 509.

22 Nada Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Školska knjiga, 1971., str. 292, 323.

23 „Iza Držislava ostali su sljedbenici imali naslov kraljeva Dalmacije i Hrvatske. Primali su oznake kraljevskog dostojanstva od careva carigradskih i nazivali su se njihovim eparsima ili patricijima.“ Toma Arhiđakon, *Historia Salonitanorum atque Spalatinorum Pontificum*, Olga Perić (prev.), Književni krug Split, 2003., XIII, 4, str. 55.

24 Paul Hetherington, „The Jewels from the Crown: Symbol and Substance in the Later Byzantine Imperial Regalia“, *Byzantinische Zeitschrift*, De Gruyter, 96 (1), 2003., str. 166-167.

(ako je ona u potpunosti točna²⁵) možemo protumačiti kao diplomatski čin „međunarodnoga priznanja“ kraljevske vlasti Stjepana Držislava, a ne njezinu kreaciju.

Također, iskazivanje odanosti kralja Dmitra Zvonimira papi Grguru VII., sačuvano u tekstu Zvonimirove zavjernice,²⁶ ne konstituira takav odnos. Kao prvo, takve prisege vjernosti pronalazimo i kod drugih europskih suverenih vladara toga doba, kao kod Henrika IV. (1050. – 1106.)²⁷, kod Sancha IV.²⁸ te drugih. Osim toga, odnosi s papinstvom u 11. stoljeću (pogotovo u vrijeme pontifikata Grgura VII.) ne konstituiraју „klasičan“ feudalni odnos seniora i vazala,²⁹ nego određenu vrstu „posebnih odnosa“ koji nisu još u potpunosti definirani, a i bili su vrlo kratka trajanja.³⁰

25 Kritiku dotadašnje interpretacije vijesti koje donosi kroničar iznio je Lujo Margetić, navodeći kako Toma vijest o naslovima nije preuzeo iz „nekog kataloga splitskih nadbiskupa“, nego je to bila njegova konstrukcija – pročitavši u nekome vrelu kako je Držislav bio eparh Dalmacije i patricij, dodao je vlastitu interpretaciju kako su se od Držislava hrvatski kraljevi nazivali *reges Dalmatiae et Croatiae*. Margetić navodi kako hrvatski kraljevi tu titulu nose tek od sredine 11. stoljeća te je Bizant svakako ne bi Držislavu priznao, time mu dodjeljujući suverenitet kakav ima nad Hrvatskom i prema Dalmaciji, koju su (barem nominalno) i dalje smatrali svojom pokrajinom. Vidi Lujo Margetić, „Historia Salonitana i Historia Salonitana Maior – neka pitanja“, *Historijski Zbornik*, Društvo za hrvatsku povjesnicu, XLVII (1), 1994., str. 18.

26 *Diplomatički zbornik I.*, str. 139-141.

27 *Monumenta Germaniae Historica Legum Sectio IV: Constitutiones et acta publica, vol. 1: Heinrici IV. Constitutiones et acta publica*, nos. 64–66.

28 Benedict Wiedemann, *Papal overlordship and protectio of the king, c.1000-1300*, Doktorska disertacija, University College London, 2017., str. 30.

29 Analizirajući dokument Zvonimirove zavjernice i stavljajući ga u kontekst drugih suvremenih primjera, Hrvoje Gračanin i Ivan Basić zaključuju da prije investiturnih sporova i samoga Wormskog konkordata nije postojalo jasno oblikovano shvaćanje prema kojemu bi papa imao pravo na kraljevstvo koje je dodijeljeno laičkom investituruom. Iz toga proizlazi da Zvonimirovo podlaganje papinskomu vrhovništvu nije podrazumijevalo stvarni vazalni odnos koji bi krnjio njegov vladarski položaj. Takav je odnos, prije svega, odražavao papinsko poimanje uloge rimskoga biskupa kao univerzalnoga autoriteta i vrhovnoga arbitra nad svjetovnim vladarima. Hrvoje Gračanin – Ivan Basić, „Vladavina kralja Dmitra Zvonimira u kontekstu europskog 11. stoljeća“, Ivica Šimić – Tomislav Galović (ur.), *Zbornik radova sa simpozija održanog 11. i 12. lipnja 2022. godine u Kninu*, Sveučilište u Zagrebu, Narodna knjižnica – Knin, 2025., str. 104-105.

30 Benedict Wiedemann, *Papal overlordship and protectio of the king, c.1000-1300*, str. 263.

Imajući na umu sve navedeno, možemo navesti kako je u vrijeme karolinške nadvlasti hrvatski vladar bio saveznik Carstva, no ipak u određenome smislu podložan vladar. S druge strane, nakon raspada Karolinškoga Carstva i bizantskoga pokušaja obnove utjecaja stvarnu vlast istočno je Carstvo ipak iskazivalo samo u pojedinim dijelovima Dalmacije. Odnos Carigrada i hrvatskoga vladara mogao je povremeno biti saveznički zbog sličnih interesa, no on nije bio vazalni – te je uspon hrvatskoga vladara do titule kralja jedna od najvećih simbolika toga. Ipak, treba reći kako do sada nije obavljena sustavna komparativna analiza sličnosti i razlika karolinške i bizantske nadvlasti te metoda njihova funkcioniranja.

Upravo u spoju jačanja moći i ugleda pojedinih europskih *duces*, među kojima je bio i hrvatski knez, te slabljenja, odnosno nestanka snažne carske vlasti, otvara se prostor za pojavu kraljevskih titulatura, kao i u slučaju Tomislava. Analiza franačke političke terminologije 9. stoljeća pokazuje da se pojava kraljeva na periferiji Carstva početkom 10. stoljeća ne može tumačiti kao nagli diskontinuitet, nego prije kao semantička i legitimacijska prilagodba već postojećih oblika vlasti. Kako je pokazao Karl Brunner, u franačkim normativnim i narativnim izvorima *princeps* u jednini dosljedno označava vladara *regnuma*, odnosno osobu kraljevskoga ranga.³¹ Na primjerima Bosa od Vienne i bretonskih vladara Brunner pokazuje da je riječ o titulaturi koja u franačkome političkom jeziku podrazumijeva kvazikraljevski status.³² U tome se komparativnom kontekstu i hrvatski slučaj uklapa u širi obrazac: rani hrvatski *duces* i *principes* već su u 9. stoljeću djelovali kao vladari teritorijalno i politički za-

31 Karl Brunner, „Der fränkische Fürstentitel im neunten und zehnten Jahrhundert“, Herwig Wolfram (ur.), *Intitulatio II. Lateinische Herrscher und Fürstentitel im neunten und zehnten Jahrhundert*, Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, 1973., str. 184, 269.

32 Uz to valja istaknuti Brunnerov stav da je funkcija gentilnoga dukata (*dux gentis*) bila u potpunosti neprihvatljiva Karolinzima, koji su je nastojali potisnuti i tabuizirati, jer je implicirala vladara etnički definirane zajednice, strukturalno usporediva s kraljem. To je osobito vidljivo u slučajevima Bavorske, Akvitanije i Burgundije, gdje su lokalni vladari već prije formalnoga sloma karolinške vlasti raspolagali stvarnim atributima kraljevske moći, iako im je pristup naslovu *rex* ostajao normativno zatvoren. Karolinški vladari stoga su davali prednost funkcionalnim titulama koje su jasno signalizirale hijerarhijsku podređenost i nisu dovodile u pitanje carski autoritet, poput naslova *comes* i *marchio*. Usp. Karl Brunner, „Der fränkische Fürstentitel“, str. 211.

okružena prostora, čiji je status u odnosu na Karolinško Carstvo bio usporediv s drugim perifernim *regna*; proglašenje kraljevstva početkom 10. stoljeća stoga ne označava nagli kvalitativni prijelaz, nego, prije svega, promjenu titulature i legitimacijskoga jezika u novim postkarolinškim okolnostima.

3. Knez ili kralj? O tituli kralja i njezinoj legitimaciji u 10. stoljeću

U kronici Ademara iz Chabannesa, nastaloj između 1024. i 1029. godine, zabilježena je jedna intrigantna zgoda s kraja 10. stoljeća. Tijekom sukoba s Adalbertom, knezom Périgorda, ljutiti francuski kralj Hugo Capet navodno mu je doviknuo: „Tko te postavio za kneza?“ Na to mu je Adalbert dosjetljivo uzvratilo protupitanjem: „A tko je tebe učinio kraljem?“³³ Ova već dobro poznata epizoda, premda naizgled šaljiva, zapravo otvara ključno pitanje srednjovjekovnoga poimanja vlasti. Dok nam je često jasno tko stoji iza dodjele kneževske časti i legitimiteta regionalne vlasti, pitanje koje ostaje jest: tko zapravo u Europi u 10. stoljeću daje legitimitet i postavlja kralja?

Titula, odnosno opravdanost da neka osoba nosi određenu titulu, ovisi ponajviše o samome priznanju te titule od strane drugih aktera, bilo podanika određenoga vladara, bilo od strane drugih slično rangiranih vladara ili od strane više instance vlasti (primjerice pape ili cara).³⁴ U neposrednu postkarolinškom svijetu prvi hrvatski kralj Tomislav svoju legitimaciju dobiva upravo od pape Ivana X., koji u tome trenutku predstavlja najvišu moguću instancu priznanja, s obzirom na nedavni efektivni raspad autoriteta Karolinškoga Carstva, koje je prethodno zadržavalo pravo carske vlasti nad hrvatskim povijesnim prostorom i usporedni rast utjecaja Crkve na političke prilike u tadašnjoj Europi.³⁵

Važnost papinstva u legitimaciji svjetovnih vladara uočljiva je već u kasnome 9. stoljeću, u razdoblju kada je institucija cara, oblikovana

33 Adémar De Chabannes, *Chronique*, Yves Chauvin i Georges Pon (ur. i prev.), Brepols, 2003., Knjiga III, Glava 34., str. 243.

34 Janet L. Nelson, *Politics and ritual in early medieval Europe*, Bloomsbury, 1986., str. 284-285.

35 Ivo Goldstein – Borislav Grgin, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, Novi Liber, 2008., str. 164-171.

prema karolinškomu modelu, još uvijek formalno postojala. To se jasno očituje u sukobu Guya od Spoleta i Berengara Furlanskoga nakon depozicije posljednjega vladara ujedinjenoga Karolinškog Carstva, Karla Debeloga. Iako je njihov odnos bio obilježen otvorenim vojnim sukobom, presudan čimbenik u papinskoj potpori Guyevu uzdizanju na carsko dostojanstvo 891. godine bio je njegov odnos sa Svetom Stolicom. U drugoj polovici 9. stoljeća univerzalni karakter carske titule doveo je do toga da njezina legitimnost sve više ovisi o posebnu odnosu pape i potencijalnoga cara, ponajprije o njegovoj spremnosti da štiti interese nasljednika svetoga Petra, a sve manje o stvarnoj vojnoj ili političkoj moći.³⁶ To je vidljivo u papinskoj retorici, primjerice u oslovljavanju Guya kao „sina“, formulaciji koja će se kasnije primijeniti i na Berengara, ali tek u trenutku njegova uzdizanja na carski položaj 915. godine.³⁷ Premda je legitimnost carske titule nasljednika Karla Debeloga tijekom cijeloga razdoblja bila podložna osporavanjima,³⁸ odlučujući vakuum moći nastupa Berengarovom smrću 924. godine. Slijedi svojevrsan carski *interregnum*, tijekom kojega je položaj cara na Zapadu ostao nepopunjen sve do 962. godine i pojave Svetoga Rimskog Carstva pod Otonom Velikim. Budući da je upravo papa Ivan X. imao ključnu ulogu u proglašenju posljednjega cara prije nestanka nositelja toga dostojanstva, može se pretpostaviti da je u razdoblju formalnoga izostanka carske vlasti papinstvo preuzelo središnju ulogu u legitimiranju svjetovnih vladara. U tome je kontekstu osobito bitno što upravo taj papa Tomislava oslovljava kraljevskom titulom.

Zašto je titula *rex* u hrvatskome slučaju bila prisutna tek od 925. godine, a ne ranije, leži u dva razloga: kao prvo, karolinška administracija zadržala je dovoljnu prisutnost (ako ne i prisutnost, bar dovoljno snažan simbolički ugled) i za vrijeme snažnih knezova poput

36 Paolo Delogu, „Lombard and Carolingian Italy“, Rosamond McKitterick (ur.), *The New Cambridge Medieval History*, sv. II: c. 700–c. 900, Cambridge University Press, 1995., str. 318.

37 Češki povjesničar Lubomír Havlík navodi kako je papinski spomen vladara kao „vlastitoga sina“ izraz duboke legitimacije te se, osim jedne iznimke, koristio kod osoba koje su bile ili će postati kraljevi ili carevi. Vidi Lubomír E. Havlík, „The Roman Privilege „*Industriae tuae*“ for Moravia (1100th Anniversary)“, *Cyrrillomethodianum*, Κεντρο Μελετης Πολιτιστικης Κληρονομιας Κυριλλου και Μεθοδιου, 7, 1983., str. 25, 35.

38 Vidi Simon Maclean, *Kingship and Politics in the Late Ninth Century. Charles the Fat and the End of the Carolingian Empire*, Cambridge University Press, 2003., str. 231-234.

Branimira, time čineći samoproглаšenje titule višega ranga teškim pothvatom.³⁹ Drugi razlog leži u tome što do pojave Tomislava izostaje eksplicitno papinsko ili carsko priznanje kraljevske titule, odnosno potvrda vladarskoga statusa najvišega ranga. Iako papa Ivan VIII. u svojim pismima spominje trojicu hrvatskih vladara i time neupitno priznaje njihovu političku vlast,⁴⁰ nijedan od njih u papinskoj korespondenciji nije označen titulom *rex*.⁴¹ Knez Branimir, u korespondenciji s papom Ivanom VIII., unatoč svim pohvalama koje od njega dobiva, i dalje ostaje tituliran samo kao *comes*.

Jedan od važnih aspekata koje treba razmotriti jest i sam način dolaska vladara na prijestolje. Franački kraljevski anali bilježe da je nasljednik kneza Borne izabran „aklamacijom“, vjerojatno na ne-

39 Dobru ilustraciju ovoga navoda (koji je već iznesen, no nije na odmet ponoviti) iznosi Neven Budak. „Tako dugo dok su Karolinzi imali makar formalno položaj franačkih kraljeva i careva, hrvatski vladari ni u kojem slučaju nisu imali pravo na titulu *rex* jer je ona bila rezervirana za članove karolinške dinastije.“ N. Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, str. 172.

40 I. Goldstein, „O latinskim i hrvatskim naslovima hrvatskih vladara“, str. 151-155. Goldstein navodi kako papa Ivan VIII. u tituliranju hrvatskih vladara koristi poprilično nedosljednu logiku, nazivajući Domagoja *dux*, Zdeslava *comes* a Branimira *princeps* i *comes*. Iako se ne može unaprijed isključiti točnost autorove teze o nedosljednosti papinske kancelarije, ipak treba upozoriti, kako i sam autor navodi, da je „papinska kancelarija obično vrlo dosljedna i točna prilikom intituliranja vladara kojem upućuje pismo – to joj se pripisuje kao jedno od glavnih obilježja...“. U tome je svjetlu jednako opravdano pretpostaviti da pisma Ivana VIII. odražavaju stvarne promjene u titulaturi hrvatskih vladara ili barem percepciju njihove vlasti iz perspektive papinstva, a ne puku kancelarijsku nedosljednost.

41 Treba upozoriti i na rad Ivana Majnarića, u kojemu se skreće pozornost na rezultate istraživanja Reinharda Elzea, iznesene u zborniku *Vita religiosa, morale e sociale ed i concili di Split (Spalato) dei secc. X–XI*. Elze ondje uspoređuje bretonski i hrvatski slučaj te iznosi tvrdnju da je tek u trenutku papinske potvrde uređenja crkvene jurisdikcije pod vlašću hrvatskoga vladara Tomislavu otvoren put uzdizanju iz *dux* u *rex*. Iz takva pristupa proizlazi opća teza prema kojoj je preduvjet stvaranja kraljevine postojanje „zemaljske crkve“, odnosno preklapanje granica svjetovne i crkvene vlasti. Elzeova se teza može smatrati uvjerljivom, osobito u kontekstu snažna rasta značenja papinske legitimacije u razdoblju tzv. carskog *interregnuma*. Ipak, kako je i sam Majnarić napomenuo prenoseći Elzeove riječi, riječ je o „dobroj osnovi za daljnje razmatranje“, ali ne i o konačnu objašnjenju, zbog čega ju je nužno podvrgnuti temeljitoj i kritičkoj analizi. I. Majnarić, „Papa i svjetovni vladar na izmaku karolinškog doba“, str. 8.

koj vrsti sabora, a za njegovo je stupanje na dužnost potom bilo potrebno odobrenje franačkoga cara.⁴² Iako o tome nemamo podatke, s obzirom na pohođenje Čedada i spomen Lotara u darovnici, možemo pretpostaviti da se takva praksa (barem formalno) odvijala i za vrijeme kneza Trpimira i njegovih nasljednika. Ona je bila istovjetna i u ostatku Karolinškoga Carstva, čak i kada je vladarska titula bila nasljedna: neka vrsta sabora (placita) potvrđuje izabranika te on uz carski blagoslov službeno postaje vladar.⁴³ Nakon propasti carstva situacija se mijenja. Izbor vladara (pogotovo onih iz početnih generacija postkarolinških kraljeva) ponajviše ovisi o saboru kao glavnomu legitimacijskom tijelu, a zatim i crkvenomu priznanju (među kojim je papinsko najvrijednije).⁴⁴ U toj kategoriji moramo sagledavati i krunidbu kralja Tomislava. Iako o njoj, osim danas generalno neprihvaćene teze o krunidbi na Duvanjskome polju, zapravo nemamo izravnih zapisa, moramo uzeti u obzir postojeće kontekstualne podatke. Naime, u tradiciji izbora hrvatskoga vladara već je prethodno postojala institucija saborovanja pri izboru vladara (što je identificirano u prethodno spomenutim franačkim analima). Uz to, izbor vladara na saboru bio je dominantan način investiture Tomislavovih suvremenika.⁴⁵ Tu nam je najzanimljiviji primjer Henrika I. Ptičara,⁴⁶ no to je bio slučaj

42 „Interea Borna dux Dalmatiae atque Liburniae defunctus est, et petente populo atque imperatore consentiente nepos illius nomine Ladasclavus successor ei constitutus est.“ u: *Annales Regni Francorum*, 821.

43 O važnosti okupljanja kao generalnoga političkog alata ranoga srednjovjekovlja (što je uključivalo i izbor vladara, koliko god on bio „predodređen“) vidi: Paul S. Barnwell, „Political Assemblies: Introduction“, Paul S. Barnwell – Marco Mostert (ur.), *Political Assemblies in the Earlier Middle Ages*, Brepols, 2003., str. 1-10.

44 I. Goldstein – B. Grgin, *n. dj.*, str. 187.

45 Timothy Reuter, *Germany in the Early Middle Ages, 800–1056*, Longman, 1991., str. 137.

46 Primjer Henrika I. Ptičara zanimljiv je i iz perspektive „važnosti“ krunidbe u ranome srednjem vijeku, tj. činjenica da se ona nije morala dogoditi kako bi se netko smatrao kraljem. Prema zapisima kroničara Windukinda iz Corveya, Henrik je odbio formalnu krunidbu i pomazanje, tvrdeći kako toga nije dostojan – već mu je dovoljna aklamacija njegova naroda. Je li riječ o autentičnu zapisu ili ne, manje je važno, jer on predstavlja stav tadašnje intelektualne elite: službeni događaj krunidbe nije bio najvažniji događaj kraljevske investiture u ranome srednjem vijeku (za razliku od kasnijega razdoblja) niti je u to vrijeme još bio redovit. Vidi Widukind, *Res gestae Saxonicae*, Monumenta Germaniae Historica Scriptores rerum Germanicarum 60, XXVI., str. 39.

za veći broj vladara u Europi 10. stoljeća, kao što je bio i Henrikov prethodnik Konrad I., ali i nasljednik, Oton I – tako postavljajući već etablirani presedan za vladare Svetoga Rimskog Carstva.⁴⁷

Zanimljivu studiju slučaja vladara iz karolinške epohe pružaju vladari Erispoe (o. 851. – o. 857.) i Salomon (o. 857. – o. 874.), vladari Bretanje, dijela Karolinškoga Carstva koji danas historiografski označujemo periferijom, odnosno područja koje su Karolinzi teoretski smatrali unutar svoje zone utjecaja, ali nije bio izravno dio administracije (što znači da je dio slična političkog statusa kao i Hrvatska kneževina). Zanimljivo je upravo njihovo koketiranje s kraljevskom titulom te koliki je otpor to stvaralo u krugovima bliskim karolinškoj eliti.⁴⁸ U primjeru Salomona treba istaknuti veliku praktičnu autonomiju koju je uživao u svojoj vlasti, ali i znakove kraljevske vlasti, koji su uključivali dragim kamenjem ukrašenu zlatnu krunu koju je dobio kao dar za vjernost od Karla Debeloga.⁴⁹ No, Salomon nikad nije zapravo postao kralj u karolinškim očima niti u stvarnosti. Kako je u svome djelu navela Julia Smith, njegovu situaciju najbolje opisuje jedan kroničar iz Redona u 11. stoljeću: „Salomona su nazivali kraljem, ne zato što je to bilo istinito u stvarnosti, nego zato što je nosio zlatnu krunu i purpurno ruho po daru cara Karla, i zbog toga je tim imenom bio nazivan.“⁵⁰

47 T. Reuter, *n. dj.*, str. 135, 148. Za detaljniji opis dolaska na vlast i legitimacije istočnofranačkih, tj. vladara Svetoga Rimskog Carstva, usp. *Isto*, str. 183-208.

48 Uporaba intitulacije *rex* za pojedinoga bretonskog vođu često je bio znak otpora Karolinškoj nadvlasti. Nakon smrti Karla Velikoga 814. godine karolinški izvori zapisuju kako se bretonski vođa Morman proglasio kraljem. Karolinški kroničari (poput Ermolda, sina Ludovika Pobožnoga, poznata po svome pjesništvu) pokazuju izrazito protivljenje tomu tvrdeći „kako nije moguće da je Morman kralj, jer ne vlada nad ničim“. Vidi: Julia M. H. Smith, *Province and Empire: Brittany and the Carolingians*, Oxford University Press, 1992., str. 65.

49 J. M. H. Smith, *n. dj.*, str. 112.

50 *Isto*, str. 115; Iako su u historiografiji postojali prijepori oko Salamonova kraljevskog statusa, prema današnjim istraživanjima suvremena historiografija suglasna je oko toga da je interpretacija, koja tvrdi kako je Salomon nastojao postići kompletno neovisan status i kraljevsku razinu, rezultat tumačenja onovijekovnih zapisa kroničara koji su o tim događajima pisali znatno kasnije. Vidi David Kalhous, „Svatopluk I. – kníže nebo král? K otázce legitimizace velkomoravských knížat ve středověké i moderní historiografii“, *Historia Slavorum Occidentis*, Wydawnictwo Adam Marszałek, 11 (2), 2017., str. 86.

S tim primjerom možemo zaključiti dvije važne stvari: kao prvo, koliko se god činilo da vladar može djelovati neovisno, postojala je određena vrsta nadvlasti koja je priječila zauzimanje kraljevske titule. S obzirom na sličnu dinamiku s karolinškim središtem, može se naslutiti odgovor i za hrvatski slučaj, odnosno na pitanje zašto moćni knezovi poput Trpimira i Branimira nisu „kraljevi“ u punome smislu te riječi – iako takav argument treba izreći s dozom opreza, jer se tek trebaju provesti daljnja potrebna komparativna istraživanja. Kao drugo, to je još jedan primjer da su u 9. stoljeću (a što je bio slučaj i u 10.) regalijske i dalje simboli kraljevske moći i legitimnosti, no one nisu njezin konstitutivni element. Krunidba, pomazanje i pripadajuća simbolika postaju praktički neizbježni u kasnijemu razdoblju srednjega vijeka (a pogotovo u ranome novom vijeku), dok u razdoblju 9. i 10. stoljeća oni nisu *conditio sine qua non* kraljevske vlasti.⁵¹ U hrvatskome slučaju to treba primijeniti na slučaj kralja Tomislava i razne „kritike“⁵² klasifikacije njega kao prvoga hrvatskog kralja: činjenica da papa Ivan X. (a papa je u Europi u 10. stoljeću zasigurno jedan od najvećih autoriteta) Tomislava naziva kraljem bitnija je vijest za potvrdu njegova kraljevskog statusa nego sam događaj krunidbe.

4. Umjesto zaključka: trnovit put do kategorizacije oblika vladavine

Razvoj pojedine političke tvorevine do razine kraljevstva, pogotovo u Europi u 10. stoljeću, nije do kraja proučen fenomen. Poznato je da u dosta slučajeva, kao što možemo vidjeti na području današnje Njemačke i zapadne Europe, taj proces zapravo prati širu reorganizaciju vlasti nakon pada autoriteta središnje karolinške vlasti na širem području. Naravno, tu se pojavljuju (što smo vidjeli prema Kalhousovoj tezi) i nove državne tvorevine koje su nisu imale veze s prethodnim sustavima moći, poput Ugarske, Poljske i Kijevske Rusi.⁵³

Historiografija je često teoretizirala razne kvantifikacije podložnosti (i odsutnosti istih kod kraljevske vlasti), kao što su plaćanje tributa,⁵⁴ služenje u Carskoj vojsci ili slična „konkretnija“ mjerila. No,

51 J. L. Nelson, *n. dj.*, str. 254.

52 Vidi: N. Klaić, *n. dj.*, str. 291.

53 D. Kalhous, „State Formation in the 10th Century“, str. 121-129.

54 Vidi: Timothy Reuter, „Plunder and Tribute in the Carolingian Empire“, *Transactions of the Royal Historical Society* 35, 1985., Cambridge University Press, str. 75-94.

problem je s njima što su, zbog već spomenuta nedostatka izvora iz 10. stoljeća, i te kategorije analize poprilično teorijske i uglavnom se temelje na nagađanjima, pogotovo za perifernija područja bivšega Carstva. Hrvatski slučaj u tome je pogledu još kompleksniji, jer zapravo tek od 11. stoljeća dobivamo veći broj kvalitetnijih izvora kojima možemo analizirati kraljevsku vlast, u doba kada su kraljevstvo i figura kralja dobro etablirani, a možda i već izmijenjeni od stotinu godina ranije epohe. Teorijska analiza razlika legitimiteta kneževske i kraljevske vlasti, modaliteta priznanja vlasti vladara različita ranga te druge unutar rada sagledane kategorije nužne su za razumijevanje osnovnih postavki promjene koja se dogodila s pojavom Hrvatskoga Kraljevstva te prvom osobom koja je nosila kraljevski naslov u Hrvatskoj, kraljem Tomislavom. Isto tako, ovakav teorijski pregled ne pretendira biti ništa drugo nego postavljanje svojevrsne početne baze (te poticaja) za istraživanja ove dosad (osim u tradicionalnoj historiografiji)⁵⁵ nedovoljno obrađene teme.

Prilikom postavljanja temelja koji bi trebali intrigirati buduće istraživače, bitno je raspravu usmjeriti u pravome smjeru – što je bio i cilj ovoga rada. Ne treba sagledavati hrvatski slučaj kao kreaciju nove političke tvorevine dolaskom kralja i kraljevstva, nego Hrvatsku svrstati u red raznih tvorevina s postojećom povijesti i razvojnim putem, koje su bile transformirane slabljenjem najsnažnije političke sile Europe. Pitanje suverenosti i autonomije u 9. stoljeću može biti tendenciozno, no potrebno je nastaviti istraživanja o odnosima i Hrvatske kneževine i Hrvatskoga Kraljevstva – pogotovo u odnosu prema Istočnomu Rimskom Carstvu i papinstvu u 10. i 11. stoljeću. Osim toga, kako konačno možemo reći da je historiografija do 21.

55 Vrijednost tradicionalne historiografije, odnosno način na koji bi je trebali koristiti i čitati, dobro je opisao Mladen Ančić u svome prigodnom uvodniku reizdanja knjige možda najvažnijega izdanika „tradicionalne“ historiografije, Franje Račkoga: „Te su promjene (pogleda na historiografiju, op.a.), ponajprije poradi „gubitka epistemološke“ nevinosti“ historiografije, bile tako duboke i dalekosežne da danas rezultiraju zaključkom prema kojemu najveći dio stajališta Franje Račkoga, jednako o samim zbivanjima iz razdoblja 7. do 11. stoljeća kao i o njihovoj interpretaciji, jednostavno ne može izdržati modernu kritiku. No, s druge strane, čitanje tih istih rasprava u kontekstu vremena postanka, kao i uvid u hrvatsku nacionalnu historiografiju koja se praktično razvila upravo iz djelovanja Franje Račkoga, otkrivaju neporecivu važnost, može se čak reći i krucijalno značenje...“ u: Franjo Rački, *Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća*, prir. Mladen Ančić, Golden Marketing – Tehnička knjiga, 2009., str. VII.

stoljeća punopravno utvrdila Tomislavov neosporni status prvoga hrvatskog kralja, raspravu treba odmaknuti od dokazivanja njegove titule prema daljnjim komparativnim istraživanjima sličnih slučajeva u europskoj srednjovjekovnoj povijesti, jer, osim slučajeva važnih novih arheoloških otkrića, to je jedini put kojim možemo dobiti bolju ideju o situaciji Hrvatskoga Kraljevstva na njegovu samom začetku.